

FALTÝNEK, Dan: *CO JE NOVÉHO V LINGVISTICE*. Praha: Nová beseda 2017. 96 s. ISBN: 978-80906751-4-8.

Minulý rok vyšla vo vydavateľstve Nová beseda v Prahe ôsma kniha edície *Co je nového* s titulom *Co je nového v lingvistice*, ktorej autorom je Dan Faltýnek. Knihy v edícii od roku 2015 stále pribúdajú, len tento rok vyšli štyri nové, a tak sme sa doteraz mohli dozvedieť, čo je nové v biológii, vzdelávaní, evolúcii, estetike, manažmente, filmovej vede, psychológii, umelej inteligencii, lingvistiky, logike, fyzike, hudbe a vo filozofii.

Veda sa stále rozvíja značným tempom, čoho výsledkom je okrem mohutnej produkcie nových poznatkov a publikácií aj špecializácia v rámci jednotlivých vedných oblastí. Autori edície sa v tomto zmysle usilujú o nadviazanie, respektíve o udržanie kontaktu medzi produkciou nového poznania, aktuálnych prístupov a spoločenským povedomím, a odovzdávajú tak informácie o tom, čomu sa vo svojej práci venujú, záujemcom z radov širokej verejnosti, a to primerane prístupným štýlom a jazykom (knihy v edícii majú približne sto strán). Je to podľa môjho názoru veľmi sympatické úsilie, potenciálne prínosné pre obe strany. Poznanie neznamená iba akési vlastníctvo informácií tľmočené v odbornom jazyku, ale aj znalosť ich širšieho kontextu, súvislostí istej oblasti vedenia s okolitými oblasťami. Úsilie sformulovať aktuálny stav poznatkov v nejakej úzko špecializovanej oblasti preto môže byť zaujímavou výzvou aj pre špecialistu. Populárnovedeckých kníh, ktoré čitateľom približujú často veľmi komplikované a abstraktné poznatky z oblastí, ako je fyzika častíc, kozmológia, matematika, biológia a podobne, je na trhu stále veľa a naďalej pribúdajú, čo naznačuje jednak istú prístupnosť poznatkov, jednak záujem verejnosti o ne. V tejto súvislosti môžeme azda spomenúť, že ide o prejav „radikálnej demokratizácie vedy“ – pojem, ktorému sa venuje pozornosť v práci *Jazyk v sociálnej kultúre* (2017) od Juraja Dolníka. Zmyslom edície môže byť takisto upraviť či odstrániť zaužívané predstavy o príslušných vedách vo verejnosti, pretože stereotypné obrazy o vedeckých oblastiach a vedcoch v povedomí ľudí zrejme stále fungujú: tak si geológa predstavujeme s kladivkom, filozofa ponoreného do odtážitých myšlienok a lingvistu zasa možno ako účastníka zákopovej vojny o spisovný jazyk. Túto poslednú predstavu sa Dan Faltýnek usiluje poopraviť svojou knihou.

Kniha má štyri hlavné časti, záver, po ktorom ešte nasleduje odporúčaná ďalšia literatúra, zhrnutie, register, čo len potvrdzuje zámer podať informácie o súčasnom výskume a potenciálnom budúcom smerovaní lingvistiky čo najprístupnejšie, nie však na úkor odbornosti. Jazyk nás obklopuje v mnohých podobách, pre jazykovedcov, prekladateľov a zástupcov mnohých iných profesií predstavuje i pracovný materiál, i predmet výskumu. K tejto výraznej prítomnosti jazyka a potenciálnej využiteľnosti lingvistiky autor explicitne smeruje v závere knihy (s. 77, 80 – 81).

Prvá časť knihy je venovaná otázke vzťahu medzi lingvistikou a pravopisom, druhá časť vzťahu medzi lingvistikou a pravidlami spisovného jazyka. Tretia a štvrtá časť sa venujú možnostiam lingvistického opisu a analýzy textu, a to z kvalitatívneho i kvantitatívneho hľadiska. Práve pri tom poslednom prichádza k slovu popularizácia kvantitatívnych a počítačových me-

tód a nástrojov spracovania prirodzeného jazyka v rámci počítačovej a korpusovej lingvistiky. Interdisciplinárny presah sa ozýva napríklad v odkaze na využitie kvantitatívnych a matematických metód v biológii (s. 70), a kniha tak zároveň dopĺňa prehľad o súčasnom dianí na poli umelej inteligencie.

To, že autorovi ide o utvorenie istej vernejšej predstavy o lingvistickom výskume v povedomí verejnosti, je zrejmé hneď z prvých viet, keď sa uvádza, že lingvistika je „veřejností obyčejně vnímána jako věda o pravopisu“ (s. 7), pričom na lingvistov smerujú otázky o písaní veľkých písmen, tvrdého a mäkkého y/i a čiarok vo vete (tamže). V tejto časti sa autor zaoberá otázkou zásahov do pravopisu, teda či a ako má jazykoveda zasahovať do pravopisného systému, čím sa zväčša myslí jeho zjednodušenie. Zdalo by sa, že pre historické pozostatky v pravopise nemáme racionálny argument a že tak, ako si zjednodušujeme život a zefektívňujeme jednotlivé činnosti, mohli či mali by sme si zjednodušiť aj písanie a, napríklad, zrušiť písanie tvrdého y, ktoré sa vo výslovnosti nelíši od mäkkého i. Autor vysvetľuje, prečo takýto zdanlivo logický nápad „nie je dobrý“: „Role pravopisu totiž spočívá v tom, že má rozlišovací funkci – rozlišuje v psaném textu jazykové prostředky, které nesou význam. Je to ustálený způsob zápisu mluveného jazyka. Článek napsaný v pravopise bez tvrdého y byste četli mnohem déle, než je tomu teď“ (s. 11 – 12). Uvádza aj ďalšie praktické a negatívne dôsledky prípadného zrušenia ypsilonu. Pravopis je, inými slovami, „projevem stabilního kulturního vývoje“ (s. 12) a ako taký má podľa autora pre spoločnosť identifikačnú funkciu: „identifikuje společnost napříč prostorem (...) a také v čase“ (tamže). Na autorovom výklade oceňujem, že ho dokladá primeraným množstvom príkladov, s ktorými sa obyvatelia jednotlivých českých regiónov môžu stotožniť. Prvú časť autor uzatvára informáciou, že väčšina lingvistov sa pravopisu nevenuje ani jeden deň v roku (s. 16). To vnímam ako ďalší – a logický – postup pri popularizácii svojho vedného odboru: začína sa pravdepodobne najznámejšou predstavou o činnosti lingvistu, ktorá sa odhaľuje ako nie tá najdôležitejšia.

V druhej časti sa autor najprv venuje výkladu o histórii gramatík spisovnej češtiny, počnúc tou Gebauerovou, prvýkrát vydanou v roku 1890, a potom Havránkovou a Jedličkovou. Autor konštatuje, že na nasledujúcich sto rokov si český národ vystačil s týmito dvoma gramatikami, a jednou vedeckou, ktorá však medzi širokú verejnosť príliš neprenikla. V deväťdesiatych rokoch minulého storočia však v priebehu desaťročia a na začiatku nového tisícročia vyšli tri, respektíve štyri gramatiky, ktoré „mají svébytnou koncepci a komplexně popisují gramatický systém češtiny“ (s. 20). Týmto gramatikám sa autor venuje v ďalšom výklade, pričom v závere konštatuje, že na rozdiel od minimálnych zmien v pravopise sa toho na poli gramatiky spisovného jazyka („oblasti mluvnické“) či skôr na poli lingvistiky ako takej stalo veľa, ba dokonca: „Všechno je jinak“ (s. 24).

Tretiu časť knihy autor otvára otázkou, čo je to gramatika, a všeobecne charakterizuje zámer lingvistu: „Chce vysvětlovat podobu jazykového systému a vzájemné souvislosti jednotlivých gramatických kategorií, slovních druhů, větných členů apod. Hledá zdůvodnění toho, proč jsou některé jazykové tvary možné a jiné nikoliv“ (s. 26). Aj toto vyjadrenie o povahe lingvistického skúmania možno s odkazom na metaforu zákopovej vojny, ktorú som uviedol vyššie, vnímať ako istú úpravu miestami zaužívanej predstavy, že lingvisti predovšetkým „bojujú“ za istú podobu jazyka, skôr než by ho opisovali a vysvetľovali. Uvádza príklad slovesa *vejít se*, ktoré napríklad obyvatelia Hradca Králové považujú za nedokonavé, a preto vnímajú tvar budúceho času *bude se vejít* ako prípustný. Napokon, u nás môžeme spomenúť

zaujímavú diskusiu a úvahy o bezznalostnej gramatike takisto v súvislosti s prípustnosťou či neprípustnosťou budúceho času slovesa *sústrediť sa*, ktoré je predmetom pozornosti aj u D. Faltýnka. V ďalšom výklade sa autor zameriava na vývoj lingvistiky, jednotlivé jazykové roviny, komunikačný obrat v polovici dvadsiateho storočia.

Vo štvrtej, najrozsiahlejšej časti knihy sa venuje tomu, „jak funguje komunikace, jak je strukturován text a co o něm vypovídají některé lingvistické přístupy“ (s. 32), pričom sa usiluje odpovedať na túto otázku: „Jestliže je lingvistika disciplína popisující texty, co všechno o sobě text může vypovídat, jak se to dá využít a co všechno textem může být?“ (s. 33). Ukazuje sa, že možností využitia a získavania informácií zo záznamov jazyka je neuveriteľné množstvo a v súvislosti s poslednou časťou otázky, ako uvidíme, zasa zisťujeme, že pojem textu má výrazne širšie uplatnenie, než by sme si mohli myslieť.

Najväčší priestor v knihe sa teda venuje kvantitatívnemu opisu textu. Autor najprv vysvetľuje, aké má text vlastnosti vo vzťahu k jazyku. Lingvistika sa na tieto vlastnosti zameriava v súvislosti s teóriou informácie, pričom základnou kvantitatívnou vlastnosťou textu je jeho entropia ako „míra pravděpodobnosti, s níž se v textu vyskytují jeho části, písmena nebo hlásky, případně slova a jiné vyšší jazykové jednotky“ (s. 34). Dôležité je tiež upozornenie, že lingvista pod informáciou rozumie „pravděpodobnost kombinací částí textu, nikoliv obsah textu“ (s. 37).

V ďalšej časti sa autor najprv venuje spektrálnej analýze a spektrogramom v službách fonetiky. Interdisciplinárny presah je prítomný aj tu, pretože výklad je prirodzene prepojený na význam spektrálnej analýzy vo výskume kozmických pulzarov, a v nasledujúcom výklade sa pridávajú rôzne ďalšie analýzy textu. Pre výklad v knihe je celkovo príznačné, že čitateľ dostáva priebežne informácie a odkazy na predchádzajúce či nasledujúce časti a informácie v knihe a ich miesto, respektíve význam, čím sa napĺňa popularizačný, didaktický charakter publikácie, ktorá nestráca prístupnosť ani pri výklade metód ako „token length frequency spectrum“, „type-token ratio“ či pri výklade o frekvencii slovných druhov (POS frequency). Príklady pritom autor čerpá z analýz významných českých spisovateľov, čo prístupnosti textu iba napomáha. Ďalšou rozoberanou metódou zisťovania vlastností textu je viacrozmerné škálovanie (multidimensional scaling), teda porovnávanie viacerých vlastností textu navzájom súčasne, a spomína sa takisto metóda analýzy hlavných komponentov (principal component analysis). Obe metódy patria do oblasti takzvaného dolovania dát (data mining) a súvisia s rozvíjajúcou sa oblasťou digitálnych humanitných vied (digital humanities). Rozvoj poznatkov a prístupov v tejto oblasti, respektíve rýchlosť tohto rozvoja sa zrejme premieta do toho, že viaceré zo spomenutých termínov zatiaľ nemajú ustálenú českú (ani slovenskú) podobu. Cieľ „digital humanities“ sa však v knihe formuluje veľmi zrozumiteľne, až lapidárne: „udělat pořádek v textech, které se všude kolem nás hromadí“ (s. 60). Príkladom takého „upratovania“ v textoch je hneď nasledujúca metóda klastrovania, v tomto prípade zhľukovania prejavov českých prezidentov, ktorú možno použiť pri stanovovaní pravdepodobnosti autorstva nejakého textu či prejavu. Vizualizované zhľuky – v tomto prípade prezidentských prejavov – potom možno vysvetľovať viacerými spôsobmi pri nevyhnutnom zohľadnení viacerých aspektov, ako to ukazuje autor v nasledujúcej časti. Tú uzatvára tvrdenie, že vybrať z viacerých vysvetlení nejakého javu niekedy nie je možné, pretože naň pôsobí viacero vplyvov súčasne, pričom so spolupôsobením viacerých vplyvov na jazyk počíta a o vysvetlenie ich simultánneho vplyvu sa usiluje takzvaná synergetická lingvistika (s. 68).

V závere výkladu sa autor podľa vlastných slov dostáva za istú hranicu, keďže sa jeho výklad doteraz týkal jazyka, aký človek využíva pri písomnej a ústnej komunikácii. V ďalšom kroku chce autor vziať „metody, které jsme použili k popisu textů určitého jazyka a autora, a použít je k popisu textu, který reprezentuje něco jiného“ (s. 69), čo sa označuje ako analýza genetického textu, textu „zápisu“ genetického kódu. Tu sa priamo odkazuje na inú knihu v rámci edície venovanú otázkam súčasnej biológie (s. 70). V nadväznosti na predchádzajúcu analýzu prejavov českých prezidentov vznikajú zaujímavé vizualizácie aj v prípade, ak navzájom porovnáваме nie slová pochádzajúce od jednotlivých prezidentov, ale dvojice hlások, tvoriace ich slová, čoho cieľom je ukázať, že predvedená metóda analýzy textu nefunguje „jen na texty mluvené a psané, ale také na texty genetické“ (s. 74). To znamená širšie chápanie textu, čo spolu s odľahčujúcou ukážkou analýzy čínskych a českých receptov na kung-pao vedie k záverečnému zovšeobecňujúcemu tvrdeniu autora: „Všechno, co lze reprezentovat textem, můžeme analyzovat lingvistickými metodami“ (s. 77).

Text sa tu teda vníma ako spôsob reprezentácie javov (s. 80) a lingvistika získava všeobecný význam ako spôsob analýzy týchto reprezentácií, keďže „každý jev má svou gramatiku“ (s. 81). Tento záver považujem za veľmi podnetný a knihu ako celok za úplne zodpovedajúcu popularizačnému duchu edície.

Miroslav Zumrík
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava